

МӘДЕНИ МҰРА
ғылыми журнал

КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ
научный журнал

CULTURAL HERITAGE
science journal

ISSN: 2708-3365

№ 3 (102)

Астана
2023

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

СЫДЫҚОВ Айбек Жексенәліұлы	– PhD докторы (алқа төрағасы) (Қазақстан)
ИБРАЕВА Ақмарал Ғосманқызы	– алқа төрағасының орынбасары, Қазақстан ұлттық жаратылыстану ғылымдары академиясының академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
ТАЙМАҒАМБЕТОВ Жәкен Қожахметұлы	– ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
САМАШЕВ Зайнолла Самашұлы	– тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
АЙМҰХАМБЕТ Жанат Әскербекқызы	– филология ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
ҮМІТҚАЛИЕВ Ұлан Үмітқалиұлы	– тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан)
МЕРЦ Виктор Карлович	– тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан)
ЖАБАҒИН Мақсат	– тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан)
БИҒОЖИН Ұлан Зейноллаұлы	– PhD докторы (Қазақстан)
САБИТОВ Жаксылық	– PhD докторы (Қазақстан)
ДЮПЮЙ Пауло	– PhD докторы (Қазақстан)
ҚАРА Әбдуақап	– доктор, профессор (Түркия)
ШАМИЛЬОГЛУ Юлай	– PhD, профессор (АҚШ)
АЙТПАЕВА Гулнара Амановна	– филология ғылымдарының докторы, профессор (Қырғызстан)
РАДИВОЖЕВИЧ Мильяна	– PhD, қауымдастырылған профессор (Ұлыбритания)

EDITORIAL BOARD:

Aibek Sydykov	– Doctor PhD (Chairman of the editorial board) (Kazakhstan)
Akmaral Ibrayeva	– Deputy chairman of the editorial board, Doctor of historical sciences, professor, Academician of the National Academy of Natural Sciences of Kazakhstan (Kazakhstan)
Zhaken Taimagambetov	– Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of NAS RK (Kazakhstan)
Zainolla Samashev	– Doctor of Historical Sciences, (Kazakhstan)
Zhanat Aimukhambet	– Doctor of Philology, Professor (Kazakhstan)
Ulan Umitkaliev	– Candidate of Historical Sciences (Kazakhstan)
Victor Merts	– Candidate of Historical Sciences (Kazakhstan)
Maxat Zhabagin	– Candidate of Historical Sciences (Kazakhstan)
Ulan Bigozhin	– PhD (Kazakhstan)
Zhaxylyk Sabitov	– PhD (Kazakhstan)
Paula Dupuy	– PhD (Kazakhstan)
Kara Abdulvahap	– Doctor, professor (Turkey)
Uli Shamiloglu	– PhD, professor (USA)
Gulnara Aitpaeva	– Doctor of Philology, Professor (Kyrgyzstan)
Radivojevic Miljana	– PhD, Associate professor (UK)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

СЫДЫКОВ Айбек Жексеналиевич	– PhD доктор (председатель коллегии) (Казахстан)
ИБРАЕВА Ақмарал Ғосманқызы	– заместитель председателя коллегии, Академик Казахстанской национальной академии естественных наук, доктор исторических наук, профессор (Казахстан)
ТАЙМАҒАМБЕТОВ Жәкен Қожахметұлы	– ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
САМАШЕВ Зайнолла Самашұлы	– доктор исторических наук, профессор (Казахстан)
АЙМҰХАМБЕТ Жанат Әскербекқызы	– доктор филологических наук, профессор (Казахстан)
ҮМІТҚАЛИЕВ Ұлан Үмітқалиұлы	– кандидат исторических наук, профессор (Казахстан)
МЕРЦ Виктор Карлович	– кандидат исторических наук, профессор (Казахстан)
ЖАБАҒИН Мақсат	– кандидат исторических наук, профессор (Казахстан)
БИҒОЖИН Ұлан Зейноллаұлы	– PhD доктор (Казахстан)
САБИТОВ Жаксылык	– PhD доктор (Казахстан)
ДЮПЮЙ Пауло	– PhD доктор (Казахстан)
ҚАРА Әбдуақап	- Доктор, профессор (Турция)
ШАМИЛЬОГЛУ Юлай	– PhD, профессор (США)
АЙТПАЕВА Гулнара Амановна	- доктор филологических наук, профессор (Кыргызстан)
Радивожевич Мильяна	- PhD, ассоциированный профессор (Великобритания)

МАЗМҰНЫ / CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ

Этнология / Ethnology / Этнология

Тоқтабай А.У. Қазақстан территориясындағы суландыру жүйелерінің пайда болуы және дамуы

Toktabay A.U. Emergence and development of systems of irrigation in the territory of Kazakhstan

Тоқтабай А.У. Возникновение и развитие систем орошения на территории Казахстана.....7

Елкей Н.Н. Ұлттық құндылықтарымызды сақтау - ұлттық бірегейліктің негізі

Yelkey N.N. Preservation of national values is the basis of national identity

Елкей Н.Н. Сохранение национальных ценностей - основа национальной идентичности.....19

Музейтану / Museology / Музееведение

Ибраева А.Г. Музей ісінің теориялық-әдіснамалық мәселелері

Ibrayeva A.G. Theoretical and methodological issues of the museum affairs

Ибраева А.Г. Теоретико-методологические проблемы музейного дела.....33

Археология / Archaeology / Археология

Ребекка С. Робертс. Археологиядағы микроорта қалдықтары: фитолиттер мен фекалді сферолиттер және оларды Қазақстанның археологиялық қабаттарындағы адам мен қоршаған ортаның әрекеттесуін зерттеуге қолдану

Rebecca C. Roberts. Micro-environmental remains in archaeology: phytoliths and faecal spherulites and their application for the study of human-environment interactions in archaeological sediments in Kazakhstan

Ребекка С. Робертс. Остатки микросреды в археологии: фитолиты и фекальные сферолиты и их применение для изучения взаимодействия человека и окружающей среды в археологических отложениях Казахстана.....48

Дәрменов Р.Т. Оңтүстік Қазақстан тұрғын үйлеріндегі халық сәулет өнерінің құрылыс материалдары мен конструктивтік әдістері

Darmenov R.T. Construction materials and constructive methods of folk architecture in the dwellings of South Kazakhstan

Дәрменов Р.Т. Строительные материалы и конструктивные приемы народной архитектуры в жилищах Южного Казахстана.....68

Қасенәлі А., Есен С., Мұсырманқұл П., Қызырхан М., Сералиев А. Ұялы қорымында 2023 жылы жасалған зерттеу жұмыстарының алғашқы нәтижелері

Kassenali A., Yessen S., Musyrmsnkul P., Kyzyrhan M., Seraliev A. The first results of research on the Uyaly necropolis in 2023

Касенали А., Есен С., Мусырманкул П., Кызырхан М., Сералиев А. Первые результаты исследований 2023 года на некрополе Уялы.....80

Трещёва С.П. Орталық Қазақстандағы металл өндірісінің тарихы

Trescheva S.P. The origins of big metal in Central Kazakhstan

Трещёва С.П. Истоки большого металла Центрального Казахстана.....92

Филология / Philology / Филология

Шауенова Г.Ә. Абай шәкірттерінің публицистикалық шығармашылығының жанрлық сипаты мен ерекшеліктері

Shaunova G.A. The genre nature and features of the publicistic work of Abay's disciples

Шауенова Г.А. Жанровые черты особенности публицистической деятельности учеников Абая.....106

Бектұрсын А.С. Халық ертегілеріндегі есімдерге филологиялық және этнографиялық талдау

Bektursyn A.S. Philological and ethnographic analysis of names in folk tales

Бектұрсын А.С. Филологический и этнографический анализ имен в народных сказках.....116

Біздің музей / History of our museum / История нашего музея

Ибраева Г.Б. С. Сейфуллин музейі: өткені мен бүгіні

Ibraeva G.B. S. Seifullin museum: past and present

Ибраева Г.Б. Музей С. Сейфуллина: прошлое и настоящее.....129

Рецензия / Review / Рецензия

Жайлыбай Д.Ж., Әшім Б.Ә. Далаева Т.Т., Султанғалиева Г.С. Визуальная антропология новой социальной истории Казахстана XIX – начала XX вв. (Алматы, ИД «Жібек жолы», 2022. 240 с.) монографиясына БУКРЕВЬЮ.....136

FTAMP 03.01.09

Ибраева А.Ф.¹¹Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі

Астана қ., Қазақстан

¹e-mail: akmaral1971@mail.ru

МУЗЕЙ ІСІНІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ-ӘДІСНАМАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа. Ғылыми мақала музей ісінің теориялық-әдіснамалық мәселелеріне арналады. Еліміз тәуелсіздігін алған жылдардан бастап, қоғамдық-гуманитарлық ғылымдар саласында талай іргелі зерттеулер дүниеге келді. Біздің қарастырып отырған Қазақстан музейлері тарихының теориялық-методологиялық мәселелері әлі күнге дейін өзінің зерттелу мәресіне жетпеген, жаңаша пайымдауларды қажет ететін тұстардың бірі болып табылады. Кешегі кеңестік дәуірде тарих ғылымы ұзақ уақыт бойы коммунистік партия идеологиясына негізделген сыңаржақтылыққа бой ұрып, тарихшы ғалымдарымыздың еңбектері шынайылықтан, тарихилық қағидаттардан алшақ болды. Ұлт тарихын зерттеудің ұстанымы марксизм-ленинизм ілімінен туындауына орай, саяси жүйе құрылысына, халықтың мәдени жағдайына, тарихи оқиғаларға әділ талдау жасалмады. Мәселені зерттеу барысында отандық, шетел ғалымдарының ғылыми айналымға енген еңбектері жан-жақты қарастырылып, мақаланың мазмұнын ашу барысында тиімді пайдаланылды.

Кілт сөздер: музей, әдіснама, мәдени-рухани мұра, музейлік зат, көшпелілер өркениеті, диалектикалық материализм, музееология, концепция.

Кіріспе

Қазіргі таңда ғалымдардың Отан тарихындағы теориялық ойдың соңғы табыстарын қолдану арқылы зерттеулері тарих ғылымы методологиясын асқаралы биіктерге шығара отырып, зерттеудің жаңаша бағыттағы негіздерін қалады. Көшпелі өркениет жайында іргелі еңбектер жазған белгілі ғалым Ақселеу Сейдімбектің пікірінше: «...Елдің елді-

гін танытатын айғақ-белгілерді ұлттың берідегі атауы орныққан кезден бастап түгендеу үрдісі, әдетте сол елді тексіз-тарихсыз етіп көрсетуге себепші болды. Тарихтың тар жол, тайғақ кешулерінде асыл қазынасын, елдік айғақ-белгілерін тонатып алған халықтар, сөз жоқ, сол дәулетпен бірге өзінің тарихи жадын да көмескілейді. Егер ата-бабаның көзіндей болып, алыс ғасырлардан жеткен мұра-

лардың жіп-жырғасы шықпай төрінде тұратын болса, ондай ел өзін ғана тереңірек түсініп қоймайды, сонымен бірге өзгеге де түсінікті әрі танымал болмақ. Адамның тектілігін бітім-болмысына қарап танып-түсінуге болатын шығар, ал ел-жұрттың тектілігі оның табиғи және әлеуметтік ортасында туындатқан айғақ-белгілерімен парақталса керек. Сондықтан, көшпелі бабаларымыздың көшіне ілесіп бүгінгі күнімізге жеткен мәдени-рухани дәулетіміздің барына қанағат, жоғына салауат деп қарап отыруын қазіргі талғам-талап әсте көтермейді», – деген пікірі оқырман қауымға үлкен ой салып отыр (Сейдімбек, 1997: 86).

Бүгінгі күні зерттеушілерден шынайы тарихи қағидаттарға негізделген зерттеулерді талап ететін қоғамдық сұраныс көптеген мәселелерді жаңаша ғылыми-танымдық жағынан пайымдауды міндеттеуде. Сондықтан, ғылыми зерттеулердің әдіснамалық ұстанымдары мемлекет құраушы, бірегей мәдениет пен көшпелілер өркениетінің қайталанбас үлгілерін қалыптастырушы автохонды қазақ халқының ұлттық мүдделеріне сай келуі қажет. Осыған орай, тарихымыздың шындық шежіресін, тәуелсіздігіміздің асыл мұраттарын, көшпелілер өркениетінің қайталанбас туындыларын өз экспозицияларында көрсету мақсатында жұмысының негізгі бағыттарын ұйымдастырған Қазақстан музейлерінің қалыптасуы мен дамуының тарихи тәжірибесін ғылыми тұрғыда зерттеудің әдіснамалық ұстанымдары қандай болуы керек деген сауалдар туындайды. Әдіснама тарихшының тақырыпты зерттеу құралы болып табылатындықтан, зерттеушіні үнемі ғылыми ізденіске итермелейді. Ғылыми еңбектің сапалы жазылуы зерттеушінің қолындағы әдіс-тәсілдердің, құралдар-

дың көптүрлілігімен байланысты. Сондықтан, қоғамның дамуымен тарих ғылымының негізгі түсініктері дамытылып, байытылып, өзгертіліп отырады.

Материалдар мен әдістер

Ғылыми мақаланың әдіснамалық негізіне шынайылық, тарихилық, жүйелілік және салыстырмалы талдау қағидаттары басшылыққа алынды. Қазақстан музей ісі тарихына қатысты еңбектер мен деректік материалдар теориялық тұрғыдан талданып, қоғам дамуының бүгінгі кезеңде қалыптасқан ой-пікір мен көзқарас негізінде ғылыми айналымға енгізілді. Отандық музейлердің қалыптасу және даму тарихы жайындағы мұрағаттық тың деректерді пайдалану, мәселені кеңінен, жан-жақты қарастыруға мүмкіндік туғызды. Зерттеу жұмысының әдіснамалық түйінін шешу диалектикалық таным негізінен қаралып, зерттеу жұмысын пайымдау барысында қазіргі кезеңдегі тарихи үрдістер жан-жақты пайдаланылып, әлемдік көзқарас деңгейінде зерделеуге талпыныс жасалды. Музейлерді қоғамдық-әлеуметтік институт ретінде зерттеу, оның қалыптасу алғышарттары және тарихи даму заңдылықтарын, функционалды міндеттерін түсіндіретін жалпы ғылыми-зерттеу қағидаттары және әдістері мақаланың теориялық мазмұны мен мән-мағынасын ашуда толықтай негізделді. Бұдан шығатын негізгі қағида, музей ісінің тарихы отандық мәдениет тарихының және музей үрдісін зерттейтін музейтанудың ажырамас құрамды бөлігі болып табылады.

Мәселені зерделеу барысында Қазақстан мәдениеті тарихының үлкен салаларының бірі музейлердің қалыптасу және даму тарихының тәжірибесін ұлттық мүдде тұрғысынан қайта қарау

қажеттілігінен қазіргі сұраныстарға сай теориялық-әдіснамалық ұстанымдарды басшылыққа ала отырып зерделеу негізге алынды. Кешегі күнге дейін тарих ғылымында формациялық бағыттан басқа тарихи зерттеу әдіс-тәсілдерін қолдануға мүмкіндік болған жоқ. Себебі, кез келген «буржуазиялық», «бұрмалаушылық (фальсификаторская)», «марксизмге қарсы» тарихнама біздің тарихи танымымызға жат болды. Бүгінгі күні Отан тарихын зерттеудің формациялық, өркениеттік, технологиялық, синергетикалық әдіснамалық тәсілдері орныға бастаған. Зерттеу тәсілдерінің көптүрлілігі қарастырып отырған Қазақстан музейлерінің қалыптасу және даму тарихын ғылыми тұрғыда зерделеуде маңызды рөл атқарды.

Талқылау

Идеологияның тарихи санаға қаншалықты күшті әсер ете алатындығын кешегі кеңестік тарихнама дәлелдеп берді. Ғылыми зерттеулерде үстемдік еткен К. Маркстің адамдардың материалдық өндіріспен байланысын тек әлеуметтік-экономикалық салаға талдау жасаумен шектейтін формациялық ұстаным ұлықталған еді. Бұл тұжырымдама (авт. – концепция) зерттеушіні қалыптасқан тарихи заңдылыққа бейімдеп, әр түрлі тарихи кезеңдерге диахрондық (табиғи қалыптасу жағынан әртүрлі тарихи үрдістерді уақытына қарай орналастыру) және синхрондық (тарихи сабақтастық, оның белгілі уақыт мерзіміндегі жағдайы) салыстырулар жасауға мүмкіндік бергенімен, тарихи дамудың барлық сатысына формациялық тұрғыдан қарау, оған методологиялық және дүниетанымдық маңыз беру, тарихты зерделеудің басқа қағидаттарын мойындамау, қоғамдық-экономикалық формация

категориясын жеке дара дәріптеуге әкелді. Мәдениет тарихының құрамды бөлігі ретінде музейлер жұмысының негізгі бағыты және ғылыми-зерттеу мәселелерінің тұжырымдамалық деңгейі маркстік-лениндік методологияға негізделген «тарихи және диалектикалық материализм» қағидаттарын қалыптастырды. Біріншісі тарихи методологияның материалистік негізін құрайтын тарихи үдеріс заңдылықтарын ашуды көздесе, екіншісі жалпы әлемді тану қағидаттарын ұстанды. Халық Ағарту Комиссариаты ғылыми бөлімінің меңгерушісі П.К. Лупполдың «Диалектикалық материализм және музей құрылысы» атты мақаласында: «Бүкіл музейлер жұмысын түпкілікті қайта құрып, оларды мәдени революцияның құралына айналдыру бүгінгі күннің талабы. Ол үшін музей экспозицияларын марксистік негізде жасақтау көзделіп, олар бұқара халықты социалистік құрылысқа жұмылдыру мақсатында көрсетілуі қажет» – деп атап көрсетті (Луппол, 1930: 51).

Кеңес кезеңінде музейер тарихына арналған ғылыми еңбектердің негізгі ұстанымы болған сыңаржақтылық пен бірізділікке негізделді. Кеңестік музейлер қызметінің теориялық-методологиялық бағытының қалыптасуына С.Ф. Ольденбург, А.А. Миллер, И.Э. Грабарь, А.Е. Ферсман, М.Д. Орехов, В.В. Бартольд, П.П. Семенов-Тянь-Шаньский, И.А. Орбели сияқты сол кездегі белгілі ғалымдар, музейтанушылар еңбектері негіз болды. Бұл еңбектерде музейлердің негізгі міндеттері мен атқаратын функцияларына қатысты түрлі пікірлер айтылды. Мәселен, біреулері музейлерді тек «академиялық ғылыми орталықтар ретінде қарастырып, олардың халықты ағарту

ісіндегі маңыздылығын мойындағанымен, мәдени-ағарту жұмыстарын жүргізу музей қызметкерлері міндетіне тиесілі емес» деген бағытты ұстанса, екіншілері «өзінің өмірін сарыққан ескі өнер туындыларын жаңа қоғамға сай туындылар алмастыруы керек» деген қағиданы алға тартты. «Музей экспозицияларын музей қызметкерлері емес, суретшілер жасауы қажет» деген сияқты пікірлер де айтылды. Третьяков галереясының директоры И.Э. Грабарь бастаған қызметкерлер «музейлер жинақтары – бүкіл халықтың байлығы. Музейлер өз қазанында қайнап қалмай, халыққа рухани азық болуға тиісті. Сондықтан музейлердің алдында тұрған негізгі міндет қарапайым, түсінікті, үйлесімді экспозициялар құру», – деген көзқарасты ұстанды (Юренева, 2003: 560).

Кеңес үкіметі орнаған алғашқы жылдары Халық ағарту комиссары болған А.В. Луначарский: «Музейлер – ең алдымен халық ағарту жұмысының тіреуі, дегенмен, оларға басқа да әлеуметтік функциялар тән: музейлер – өнер құндылықтарын сақтайтын орын, ғылым тірегі. Музейлер ғалымдар мен суретшілер үшін ғана емес, жалпы халық үшін қажет. Сондықтан музейлердің алдында тұрған негізгі міндет – қорларындағы жәдігерлерді көрермендерге жүйелі түрде ұсына білу. Музей – адамзаттың естелік кітабы, сондықтан көрмеге шебер қойылған жәдігерлер көрермен сезімін оятып, өрісін кеңейтуге көмектесе білуге тиіс. Музейлерді тамашалаумен қатар оларда жұмыс істеуге болатындықтан, ағарту мен оқыту қызметін тек көрмелер арқылы ғана шешпей, лабораториялар, аудиториялар мен шеберханалар ашу қажет», – деген жаңа үкімет талабын жеткізді (Луначарский, 1958: 76). Сонымен қа-

тар, музей экспозицияларын «БК(б)П тарихының қысқаша курсына» негіздеп құруы, кеңестік тарих ғылымының методологиялық тұғынамасын біржола бекітті. Осылайша, бірізділік пен сыңаржақтылыққа негізделген кеңестік музейлердің мұраты социалистік идеяны уағыздау болғандықтан, өркениет, ұлттық мүдде, тарихи-мәдени құндылықтар сияқты ұғымдар музейлер тынысынан ысырылып отырды. Осы тақылеттес пайымдар кеңестік Қазақстан тарихына арналған зерттеулерде аз кездеспейді.

Нәтижелер

Формациялық методологиялық бағыттың диахрондық және синхрондық зерттеу тәсілдері қоғамның дамуы мен өзгеруіне сай кеңестік музей үлгісінің қалыптасуын, экспозиция мен көрмелерді социализм мақсаттарына сай құру қағидаттарын, экскурсиялық жұмыстардың саны мен сапасын анықтауда, ғылыми-зерттеу, мәдени-ағарту жұмыстарын ұйымдастыру, көрермендер үшін жәдігерлер жайында арнайы түсініктемелер беруді, түрлі тақырыптарда дәрістер оқу сияқты музей қызметінің негізгі бағыттарын салыстырмалы түрде зерделеуге мүмкіндік берді. Сонымен қатар, марксистік идеология адамзат тарихының әр түрлі құбылыстарын бір арнаға (мемлекет, идеология, мораль, мәдениет, таптық күрес) сыйғызуға тырысқандықтан музей ісіндегі мемлекеттік саясаттың қалыптасуы, музей қорларын жабдықтаудағы және экспозиция құрудағы таптық ұстанымдар социализмнің жеңісі мен жетістіктерін насихаттау тұстарына талдау жасау мен сипаттауға жетеледі.

Дегенмен, кейінгі кездегі мәселенің мән-жайын түсіндіруге сын көзбен қарау, тарихи-әлеуметтік дамуды төмен-

нен жоғарыға өту үрдісінде түсіндіріп келген бұл тұжырымдаманың (концепцияның) мынадай жарамсыздық белгілері анықталды: біріншіден, ұзақ жылдар бойы тарих ғылымы басшылыққа алып келген жалпы адамзат тарихын және көшпелілер мәдениетін тек материалистік тұрғыдан қарау, зерттеудің аясын тарылтып, тым шектегенін аңғартты; екіншіден, тарихи үрдісті тек формациялық негізде түсіндіру көптеген оқиғалар мен құбылыстар, мәдени үдерістер желісін назардан тыс қалдырып, жекелеген халықтардың ұлттық рухани құндылықтары мен ұлттық психологиялық танымын ұмыт етті; үшіншіден, ұзақ ғасырларға созылған тарихи үрдісті формациялық негізде зерделеп келген тарихи материализм еуразиялық өркениет ареалында қалыптасып, дамыған көшпелілер мәдениетінің тарихи-философиялық мәнін ашып бере алмады; төртіншіден, елдер мен халықтардың дәстүрлі әлеуметтік байланыстары мен ұлттық құндылықтарының жоққа шығарылуы, тарихи үрдістегі бүгінгі өзгерістердің мәнін көрсетуде дәрменсіздігін байқатты; бесіншіден, бүгінгі күннің тарихнамасы әлемнің және ұлттық ұстанымдар категорияларын қажет еткендіктен жалпы адамзаттық құндылықтар мен таптық мүдделер қағидаттарының арасында қайшылық тудырды. Сондықтан, зерттеу жұмысында мәселені сызықтық-прогрессивтік ұстанымдарға байлап қоятын марксистік методологияның кейбір әдіс-тәсілдері тиімді болғанымен көп қажеттілік тудырған жоқ.

Ғылыми зерттеу жұмысын жазу барысында объективті шындыққа жетуде түрлі көзқарастар және тарихи зерттеу әдістерінің көп түрлілігімен ерекшеленетін методологиялық плюрализмнің маңызы зор. Сондықтан, Қазақстан

музейлерінің қалыптасуы мен даму тарихын, құрылымдық өзгерістерін, экспозициялық, ғылыми-зерттеу, мәдени-ағарту, бағалы тарихи-мәдени құндылықтарды жинақтау, сақтау жұмысының негізгі бағыттарын ұлттық мүдде тұрғысында зерттеуде «Анналар» мектебінің өкілдері негізін салған өркениеттік бағыттың ықпалы мол болды. 1929 жылы француз тарихшы-материалистері М. Блок және Л. Фебр негізін салған аталмыш мектеп өкілдерінің көзқарастары «қоғам, мемлекет, өркениет» ұғымдарының айналасына тоғысқан еді. Адамзат қоғамының даму тарихын зерттеуді қысқа тарихи оқиғалармен сипаттаудың орнына ұзақ тарихи үрдістер негізінде пайымдауға негізделген мектеп өкілдерінің методологиялық бағыты адамдар санасына, жеке тұлғаның және бұқараның әлемді қабылдауына, өркениеттің зерттелу мәселелеріне, әлемді тану, түсіну деңгейіне үңілу мәселесін қойды. Бұл теорияның құндылығы зерттеушіні бүгінгі әлеуметтік түсінік шеңберінде қалып қоймауға, зерттеп отырған мәселені кеңінен «табиғат, адам, қоғам, мемлекет, мәдениет, өркениет» мәселесінен қарастыруға жетелейді. Мұндай көзқарас музей ісі тарихын қоғам дамуы тарихымен сабақтастыра отырып нәтижелері мен жетістіктерін, кемшіліктері мен қайшылықтарын өркениеттік бағытта зерттеуге мүмкіндік берді. Өркениеттік методологиялық бағыттың ұстанымдары Н. Данилевский (Данилевский, 1991: 629), О. Шпенглер (Шпенглер, 2002: 528), А. Тойнби (Тойнби, 2002: 736) еңбектерінде кеңінен көрініс тапты. Ғалымдар өз еңбектерінде адамзат тарихын зерттеудің методологиялық бағытын адамилық, руханилық құндылықтармен байланыстырады.

Музейлердің қалыптасуы мен даму тарихын зерттеуде мәселені Отан та-

рихының құрамды бөлігі ретінде қарастырып, бүгінгі күн талаптарына сай келетін өркениеттік методологиялық ұстанымдарға сүйене отырып зерделеген жөн. Сондықтан, зерттеу жұмысын жазу барысында өркениеттіліктің басты белгісі ұлттық рух, ұлттық идея, ұлттық сана, ұлттық дәстүр, ұлттық тәрбие қағидаттары басшылыққа алынды. Аталмыш қағидаттардың зерттеу жұмысында көрініс табуы әдіснамалық ұстанымдарды орайластырумен тығыз байланысты. «Ұстаным» ұғымы тарихшы ғалым Х. Әбжановтың пікірінше: «Зерттеу нысаны мен пәнін дәл тануға негіз боп қаланатын әрі қолданылатын ғылыми ережені, бастапқы қағиданы» анықтайды (Ғылыми бюллетень, 2009. №2: 26-31).

Мақаланы жазуда қолданған ұстанымдар аясы, біріншіден, музейлер өз қорларында халықтың сан ғасырлық тарихын баяндайтын құндылықтарды шоғырландырғандықтан өркениет теориясының дәстүр мен сабақтастық ұстанымын қаперден шығармау. Дәстүр мен сабақтастық тарихи-мәдени тәжірибе үдерісіндегі жаңа мен ескінің арасындағы объективті қажетті байланыс. Бұл байланыс тұтастықты қамтамасыз етеді және мәдениеттің үдемелі дамуының алғышарты болып саналады. Сондықтан, зерттеу жұмысын жазу барысында музейлер өткен шақ пен осы шақты байланыстырушы, жалғастырушы ретінде қарастырылды. Музей қойылымдарына орналасқан әрбір мұра-мұрағаттың астарында халқымыздың тарихы жатыр. Сондықтан, музейді әлем ғалымдары «ұлт тарихының көрмесі» деп атайды. Қазақ мемлекетінің тамырын алғашқы сақ, үйсін тайпаларынан, түркі дүниетанымынан, Қазақ хандығынан іздейміз. Сол кезден бастап үздіксіз жалғасып келе жатқан

тарихи-мәдени құндылықтарын бүгінгі ұрпаққа мирас етілген бай мұра ретінде қарастыру тарихшының міндеті. Қазақстан музейлері бұл мұраларды тауып, дұрыс бағалап, ғылыми сұрыптаудан өткізіп өз қойылымдарына қою арқылы халқымыздың тарихы мен мәдениетін бүкіл әлемге көрсетуде. Дегенмен, қоғам дамуының әр кезеңінде ұлттық тарихи-мәдени мұраларға деген көзқарас әр түрлі болды. Мәселен, кеңес кезеңінде музейлер саясаттың, идеологияның құралы болғандықтан олардың қорына социализмді насихаттайтын жәдігерлер көбірек жинақталып, ұлттық құндылықтарға көңіл бөлінбеген.

Екіншіден, тарихи-мәдени құндылықтар – өркениет өлшемі, материалдық және рухани құндылықтар адамзаттың шығуын байланыстырушы, сабақтастырушы, жалғастырушы механизм ретінде қарастырылды. Өркениеттік құндылықтар адамдық мәдени игіліктер арқылы қордаланып, дәстүршілдік пен жаңашылдықтың кезектес үдерісінде сабақтаса отырып, белгілі бір тұтастықты құрайды. Сондықтан, зерттеу жұмысында адамдардың іс-әрекеті негізінде дүниеге келіп, музейлер қорында сақталған құндылықтарды халық игілігінің өркениеттік негізі ретінде қарастырылды. Олардың арасында тарихта белгілі тұлғалардың жеке заттары, халқымыздың жаутершілік замандарда қолданған қару-жарақтары, қолөнер туындылары, әшекейлік бұйымдар бар. Ата-бабадан қалған мұраға құрметпен қарап, қастерлеу нәтижесінде көптеген тарихи құнды бұйымдар қазіргі заманда тәуелсіз республикамыздың алтын қорын, мәдени қазынасын құрап отыр.

Үшіншіден, музейлер мұраты ұлт тарихын және рухын асқақтатушы ұстанымын негізге ала отырып, бүгінгі музейлер қоғамның даму кезеңдері мен

тарихи үдерістерді құжаттаушы, мәдениетті, ұлттық бірегейлікті сақтаушы мекеме ретінде қарастырылды. Музейлер экспозициясының кеңістігінде өнер және азаматтың бір-бірімен етене байланысы көрсетіледі. Музей – мемлекет пен оны құраушы ұлтқа тиесілі екендігін сезіндіретін және бірегейлікті қалыптастыратын «билік институты» болып табылады. Мәселен, американ музейтанушы ғалымы Ф. Фишер: «Музей «өнер туындыларымен» бірге нақты заттай деректерді жинақтай отырып ұлттық мәдениет идеясын тұрақтандырады» – деп жазған (Материалы международной..., 2008: 23-26).

Мақаланы жазу барысында музей ісінің теориялық негіздерін жан-жақты ашуға мүмкіндік берген музейтану ғылымының әдіснамалық негіздері мен әдіс-тәсілдері маңызды рөл атқарды. Шетел тарихнамасында «музейтану» термині «музеология» деп пайдаланылады. Музейтанудың ғылым ретінде қалыптасуына үлес қосқан Дрезден «Жасыл күмбез» музейінің директоры Дж. Грассе (1883 ж.) болды. Өзі негізін құрған «Музеология және кітаптану» журналында музейтануды жаңа ғылыми пән ретінде көрсетіп, қоғамдық пікірді қалыптастыру мақсатын көздеген ол, «Музеология ғылым ретінде» атты мақаласын жарыққа шығарды. Бірақ музейтанудың ғылым ретінде қалыптасуы ұзақ уақытқа созылып, бұл саладағы ғылыми ортада пікірталастар туғызған еді. Музейтану ғылымының зерттеу нысандарына келетін болсақ, 1950 жылдары музейтанушы ғалым И. Неуступный музейтануды арнайы және жалпы деп екіге бөлуді ұсынды. Арнайы музейтану тек музей нысандарын зерттей отырып, адамзат қоғамының даму үрдісін музей заттары арқылы құжаттайтын тарихи музейтанумен, өнер туындыла-

ры зерттейтін өнертанулық музейтанумен, табиғи нысандарды зерттейтін жаратылыс-ғылыми музейтанумен байланысты болды. Музейлердің нақты қызметін ұйымдастыру, қор жәдігерлерін сақтау, музейлік жүйені құру сияқты маңызды мәселелері жалпы музейтанудың зерттеу нысандарына айналды. Жалпы музейтануға байланысты З. Странский «Музейтану» (1988 ж.) оқулығында музейтанудың құрылымын тарих, теория, тарихи деректану және қолданбалы музейтану құрайтынын атап көрсеткен еді.

Музейтану ғылымының зерттеу нысаны түрлі қоғамдық құбылыстарды қаттайтын музей және музей ісі болып табылады. Теориялық музейтануда «музей» анықтамасына түрлі пікірлер кездеседі. Дегенмен, бүгінгі музейтануда қалыптасқан ғылыми тұжырымдарға сүйенсек, атқаратын қоғамдық функцияларына қарай әлеуметтік институт ретінде музей – мәдени, тарихи және ғылыми құндылықтарды сақтауға, музейлік заттар арқылы мәліметтерді жинақтап таратуға, мұралар жөнінде тәлім-тәрбие беруге арналған тарихи қалыптасқан көп қырлы әлеуметтік ақпараттар институты. Бұл анықтаманың нақты қалыптасуында музейлер ұзақ уақытқа созылған пікірталастар мен, тәжірибелерді басынан кешірді. Бүгінгі музейтану ғылымында кеңінен қолданылып жүрген «музей миссиясы» деген ұғым бар. Ғылыми ортада қалыптасқан пікір бойынша музей миссиясы – тарихи-мәдени құндылықтарды сақтау және қорғау арқылы бүгінгі және болашақ мәдениетті бір-бірімен сабақтастыру болып табылады.

Музейлердің қалыптасуы мен дамуы тарихында, олардың мақсаты мен міндеттеріне және атқаратын қызметіне байланысты түрлі пікірлер айтылып

келді. Қазіргі зерттеушілердің пікірінше «музей мәдени мекеме және әлеуметтік институт» деген маңызға ие. Себебі, ол мәдени құндылықтарды сақтаушы және көрсетуші ғана емес, барлық категориядағы көрерменді жинаушы мекеме. Музейлердің қоғамдық маңызы бар мекемеге айналуы, оның «тірі организм» сияқты түрлі факторлардың әсер етуіне байланысты өзгеріп тұруында. Музейлердің мұндай тәуелділігі ең алдымен мемлекеттік саясат және экономикалық, мәдени факторларға байланысты. Отан тарихында музейлердің жан-жақты қалыптасуы мен дамуы 1917 жылғы Қазан революциясынан кейін тез қарқынмен жүзеге аса бастады. Елдегі қалыптасқан саяси жағдайға байланысты музей ісінде де өзгерістер болып, ол «мәдениет пен ағартудың» негізгі ошағына айнала бастады. 1920 жылдың басында мәдени құрылыс бағытындағы мемлекеттік саясат музейлердің қызметі мен қоғамдағы рөлін анықтап, ғылыми-зерттеу жұмыстарының нәтижесінде жинаған жәдігерлерін бұқараға көрнекті жеткізе алатын саяси-ағартушылық комбинат ретінде қарастырды.

1950-1960 жылдары музейлерге деген көзқарас өзгерді. 1957 жылы кеңес музейлерінің Халықаралық музейлер кеңесіне енуі, басқа елдердің музейлерімен қарым-қатынас жасауға мүмкіндік тудырды. Музейлер конференциялар, концерттер, кештер ұйымдастыра отырып, қоғам өміріне белсене араласты. 1980-ші жылдары мәдени ошақ ретінде музейлер рөлінің өсуі, музей қызметі туралы бұрын қалыптасқан пікірмен қатар «ұлттық мұра», «мәдени статус» деген сияқты жаңа анықтамалардың пайда болуына әкелді. 1990-шы жылдары музейлердің әлеуметтік-мәдени міндеттерін белгілеп берген теориялық музейтану дүниеге

келді.

Бүгінгі музей біздің алдымызда «шығармашылық лаборатория», «қазына сақтайтын орын», бізді уақыт кеңістігінде жүргізетін «уақыт машинасы», «уақыт және мәдениет үндестігі», «ғылыми-зерттеу және ағартушылық жұмыстармен айналысатын сақтау орны», «мәдениет театры» сияқты көптеген қырларымен көрінеді. Осы тұрғыдан алғанда «музей» терминіне ғылыми анықтама берген музейтанушы ғалым З. Странский пікірін айта кетуге болады. Музей анықтамасы бойынша жиырма шақты баламаны салыстыра отырып, ол мынадай қорытындыға келді, музей – ғылыми және мәдени мақсаттарда пайдаланылатын құнды түпнұсқа болып табылатын табиғи және қоғамдық нысандарды таңдап, жинақтайтын ерекше ғылыми және мәдени мекеме (Иксанова, 1987: 35).

Теориялық музейтануда «музейлік зат» деген ұғым бар. XX ғасырдың 30-шы жылдарында музейтанушы ғалым Н.М. Дружинин ғылыми айналымға енгізген бұл ұғым бүгінде маңызын жойған жоқ. Мәселен, табиғатта, қоғамдық өмірде кездесетін ғылыми, көркемдік, тарихи, мемориалдық құндылықтары бар заттар музейде қолданыс таба алады. Олардың музей затына айналуы үшін бірнеше кезеңнен өтетін зерттеу жұмыстары жүргізіледі. Алдымен музейлік мәні бар зат қолданылған ортадан іріктеліп алынады. Ол ортадан алынғаннан кейін, музейлік мәні бар зат музейге түсіп тіркеуге алынып, толық ғылыми зерттеуден өткеннен соң ғана музей затына айналады. Музей қорына енген зат бұрынғы өмір сүрген ортамен байланысын үзіп, өзінің функционалды мәнінен айрылады. Музейде ол заттың атқаратын қызметі емес, тарихи және мәдени ескерткіш ретінде қоғамдық

мәніне ерекше көңіл бөлінеді. Музей жинағында ондай зат нақты оқиғаның, құбылыстың дәлелді құжатына айналады. Мысалы, археологиялық қазба жұмыстары кезінде табылған еңбек құрал-жабдықтары немесе үй заттары өз қызметінің мәнін жойғанымен, олардың өмірге келуіне негіз болған шынайы жағдайлар оның әлеуметтік құндылығын арттыра түседі.

Музейлік заттың мұндай сипаттама-сы заттың өмір сүрген ортасын нақты ашып көрсететін белгілері мен қасиеттеріне байланысты. Сондықтан музейтану ғылымында музейлік заттың ақпараттық, аттрактивтік және экспрессивтік қасиеттері кеңінен қолданылады. Музей затының ақпараттық қасиеті тарихи оқиғалар, мәдени, қоғамдық және табиғи құбылыстар мен үдерістер туралы жан-жақты деректік мәлімет беретін заттың мазмұнды жағын сипаттайды. Заттар туралы мәліметтер жиынтығы ғылыми құжатталып, ақпараттық негізін құрайды. Белгілі музейтанушы ғалым В.В. Кондратьев жинақталған ақпараттық мәліметтерді ішкі және сыртқы ақпараттық кеңістік деп екі топқа бөледі. Ішкі ақпараттық кеңістікке тікелей затқа қатысты мәліметтер (атауы, көлемі, өлшемі, шикізаты, жазбалары, таңбалары, қолданысы т.б.) жатады. Сыртқы ақпараттық кеңістікке заттың шыққан жері және өмір сүрген ортасы, онымен байланысты жеке адамдар мен оқиғалар туралы мәліметтер қарастырылады (Кондратьев, 1985: 125-136).

Музей затының аттрактивтілігі экспозицияға қойылған заттың сыртқы пішініне көрерменнің көңіл-күйін аудартатын құбылыс болып табылады. Экспрессивті құбылыс заттың құндылығына байланысты, көрерменнің жан-дүниесін қобалжытатын құбылыс. Мысалы, музейге келген көрермен кей-

бір заттарға жай ғана көңіл аударып өтіп кетуі мүмкін, ал кейбір заттардың жанында сәл кідіріп, тіпті экскурсоводтан толығырақ мәлімет беруді сұрайды. Мұндай музейлік заттар көрерменді ерекше көңіл аудартып, іштей қобалжуын тудырып, еріксіз өзіне тартады. Мысалы, ұлт-азаттық көтерілістерге қатысты заттай деректер, саяси қуғын-сүргінге ұшыраған қазақ зиялыларының жекелеген заттары немесе тергеу көріністері, Ұлы Отан соғысы жылдарын бейнелейтін заттарды, полигондағы жарылыс көріністерін көргенде көрермендер жай ғана шолып өте шықпай, оған ерекше көңіл бөліп, ұзақ назарын салады.

Шетел музейтанушы ғалымдары З. Странский, И. Ян музей затының ақпараттық мәліметтерді беретін ерекше қасиетіне байланысты «музеалдық» («музеалия» – музей заты) терминін қолданысқа енгізді. «Музей заты» деген ұғым тек түпнұсқа заттарға ғана тән. Сонымен, музейлік затты өзінің музейде қолданылатын маңыздылығына орай өмір сүрген ортасынан алынып, музей жинағына енгізілген табиғи немесе адамзаттың іс-әрекетінің нәтижесінде жасалған туынды ретінде сипаттауға болады.

Теориялық музейтануда қоғамдық өмірдің негізгі тұстары құжатталған музей қызметінің бағыттары әлеуметтік функциялар арқылы жүзеге асырылады. Музейлердің алдына қойылған қоғамдық міндеттер мен нақты әлеуметтік-мәдени жағдайлардың анықталуында, әлеуметтік функцияларының маңызы зор. Кеңестік тарихнамада 1960 жылдардың аяғы – 1970 жылдардың басында бұл мәселе белгілі музейтанушы ғалымдар А.М. Разгон, кейінгі онжылдықтарда Д.А. Равикович, Ю.П. Пищулина, А.Б. Закс еңбектерінің зерттеу нысанына

айналған еді. Кеңестік музейтану ғылымында құжаттау, білім беру және тәрбиелік функциялар анықталып, музей жұмысының негізгі бағыттары аталған екі функция арқылы жүзеге асырылатындығын ғалымдар жан-жақты дәлелдеп берді. Бұл функциялардың анықталып, бөлініп алынуы музейлердің ұзақ уақытқа созылған эволюциялық дамуы мен әлеуметтік рөлінің өсуіне байланысты болды. Музей функцияларының толығып отыруы әр кезеңнің даму ерекшеліктері мен тарихи заңдылықтарына негізделген қоғамдық сұраныстарға байланысты (Социальные функции..., 1989: 203-204).

Өкінішке орай отандық музейтану ғылымының кенже қалуына байланысты мұндай теориялық мәселелер осы уақытқа дейін, тіпті қарастырылған жоқ.

Бүгінгі музейтану ғылымында қоғам өміріндегі және мәдени салада музей ісінің ерекшеліктері мен рөлін анықтайтын тарихи қалыптасқан екі әлеуметтік функция қолданыста. Олар:

- құжаттау функциясы (дәлелдеу, растау) қоғам және табиғат өмірінде болған оқиғалар мен құбылыстар, тарихи үрдістер мен заңдылықтарды музей жинағындағы музейлік заттар арқылы мақсатты түрде көрсету. Құжаттау функциясы музей қызметінің ғылыми қор жинақтау, ғылыми-қор жұмысында және экспозиция құру барысында қолданылады;

- білім беру және тәрбиелік функция музей заттарының ақпараттық және экспрессивтік мүмкіндіктерін пайдалана отырып, қоғамның танымдық және мәдени сұранысын қанағаттандыру мәселесін қарастырады. Негізінен музей экспозицияларының құрылуында ерекше маңызға ие бұл функция, ғылыми-ағартушылық үгіт-насихат және жарнама-

лық жұмыстарда да пайдаланылады.

Бірқатар елдердің музейтанушылары жоғарыда көрсетілген екі функцияны музей қызметінде қоғамның қажеттілігін қанағаттандыратын маңызды функциялар деп атап көрсетсе, бүгінгі күні И.В. Иксанова, В.В. Селиванов, З. Странский сынды музейтанушы ғалымдар музейлердің ғылыми-зерттеу, эстетикалық, гносеология-аксиологиялық, тәрбиелік, қор жабдықтау және көрнекілік, сақтау мен коммуникация функцияларын атап көрсетеді (Селиванов, 1988: 225). Ғалымдар аталған функциялардың адамның мәдени құндылықтарын қанағаттандыруда, шығармашылық белсенділігінің артуында, қоршаған ортаны жан-жақты тануында маңыздылығын айта келіп, аталған функциялардың музей қызметінде кеңінен қолданылатындығына тоқталады. Музейлердің әлеуметтік функциялары музейді тек қана музей емес, музей – ғылыми-зерттеу институты, музей – мектеп, музей – клуб, музей – мәдени ошақ деген сияқты қоғамға қажетті маңызды қырларын ашу мақсатында қолданылып отыр.

Теориялық музейтануда музейлік коммуникация деген ұғым бар. Коммуникация (лат. Communico) – байланыстырамын, қарым-қатынас жасаймын, жалпы етемін деген ұғымды береді. Алғаш рет 1968 жылы ұғымды ғылыми айналымға енгізген канад музеологы Дункан Ф. Камерон болды. Оның теориясы бойынша, музейлік коммуникация – бір жағынан музей экспозициясының түсінікті, шебер ұйымдастырылуы болса, екінші жағынан көрерменнің «заттар тілін» түсінуі, бір сөзбен айтқанда көрерменнің музей жәдігерлерімен қатынасы. Осыған орай, Д.Ф. Камерон музей мен аудитория арасындағы қарым-қатынаста музей ісінің ұйымдастырылуына байланысты бірқатар ұсыныстар ен-

гізді. Біріншіден, музей экспозициясын құруда экспозиционерлермен бірге суретшілер (дизайнерлер) қатысуы керек. Екіншіден, экскурсовод көрерменді «заттың тілін» білуге үйретуі қажет. Үшіншіден, музейлік коммуникацияны тиімді дамыту үшін музейге психолог, социолог мамандар тартылуға тиісті. Музей ісін дамытуға бағытталған Д.Ф. Камеронның еңбектері ғылыми ортада мойындалғанымен, бірқатар ғалымдар тарапынан сынға да ұшырады. Дегенмен, музейтану ғылымының дамуына әсер еткен теория болды. Қазіргі кезеңде музейлік коммуникацияның теориялық негізін жасаушылардың бірі неміс ғалымы Ю. Ромедер болып табылады. Оның тұжырымдамасы бойынша, музей заты ерекше құндылыққа ие болмау қажет, өйткені ол «қоғамдық-тарихи үдерістің бір белгісі ғана». Сондықтан музей экспозициясы тарихи-мәдени құбылыстар мен үрдістерді белгілік компоненттер болып табылатын жәдігерлер арқылы көрсетіп, белгілік (символ) жүйеге айналуы қажет (Ромедер, 1980: 9).

Зерттеу жұмысының методологиялық бағытымен бірге зерттеу қағидаттарының (принциптерінің) да маңызы ерекше. Мақалада «Қазақстан музейлерінің ұлттық тарихи-мәдени мұраны сақтаушы, насихаттаушы» деген методологиялық қағидаты басшылыққа алынды. Қазақстан музейлерінің тарихы хронологиялық жағынан бір ғасырдан астам уақытты қамтығандықтан нақты тарихи дербестіктің сақталуын қамтамасыз еткен тарихилық қағидат қолданылды.

Ғылыми мақаланы жазуда нақты тарихи зерттеу әдістерінен: тарихи-генетикалық, тарихи-салыстырмалы, тарихи-жүйелілік әдістері тиімді пайдаланылды. Тарихи-генетикалық әдіс

тарихи оқиғаны сабақтастықта, шынайы қарастыруға мүмкіндік береді. Таным қағидаттары қарапайымнан күрделіге, жекелеген мәселелерден негізгіге, жалпыдан жалпыламаға қарай ауысып отырады. Генетикалық әдіс өзінің табиғаты жағынан аналитикалы-индуктивті, ал ақпаратты көрсетуі сипаттама түрінде болады. Генетикалық әдіс себеп пен салдарды, тарихи дамудың заңдылықтарын ашып көрсетуге мүмкіндік берді. Мәселен, Қазақстан музейлерінің қалыптасуының тарихи алғышарттарын, қоғам дамуымен музейлер өміріндегі өзгерістер барысын сабақтастықта қарастыруда генетикалық әдістің ықпалы зор болды.

Тарихи-салыстырмалы әдіс – оқиғаларды салыстыра отырып тарихи фактіні түсіндіруге, яғни, қазан төңкерісіне дейін және онан кейінгі құрылған музейлердің тарихын зерделеуде, музей ісінде кеңестік саясаттың қалыптасуы мен музей жұмысына талдау жасау, бүгінгі музейлер өміріндегі түбегейлі өзгерістерді ашып көрсетуде дербес тұжырым жасауға әсерін тигізді. Тарихи кезеңдерге байланысты қоғам дамуындағы өзгерістердің музей ісіне ықпалы, құрылымдық қайта құрулар, коллекциялық қорды қалыптастырудағы сұраныстар, ғылыми-зерттеушілік, мәдени-ағарту, экспозиция жасақтаудағы ұстанымдар, музей қызметкерлері мен көрермендерінің сандық және сапалық құрамын, әлеуметтік келбетін анықтауда тарихи-салыстырмалы әдістің маңызы зор болды.

Тарихи-жүйелілік әдісі қарастырып отырған мәселенің ішкі механизмдерін ашуға мүмкіндік берді. Тарихи даму үрдісі мен тарихи даму заңдылықтарының музей ісінде көрініс табуы, музей ісіне мемлекеттік саясаттың және жекелеген адамдардың ықпалы, му-

зейлердің ашылуы мен жабылуының себептері, музейлер қызметіндегі идеологиялық ұстанымдарды ашуда осы әдіс қолданылды. Жоғарыда аталғандардың бір-бірімен байланысына жүйелі (құрылымдық) талдау (системно-структурный анализ), функционалды талдау (функциональный анализ) әдістері, республика музей тарихының тұтас, кешенді зерттелуін қамтамасыз етті.

Қорытынды

Музей ісінің тарихын зерттеу барысында тарих ғылымының, тарихи қосалқы пәндердің, өнертану, ескерткіштану, мәдениеттану сынды ғылымдардың төмендегідей әдіс-тәсілдері тиімді пайдаланылады:

– қолданбалы әдістерден дедукция және индукция түрі жиі қолданылады. Аталмыш әдістерді қолдану арқылы музей тарихын ғылыми қағидат негіздерімен зерттеу, нақты тарихи деректі пайдалану арқылы музейлердің даму заңдылықтары, қоғамдық үдерістер мен өзгерістердің музей қызметіне әсері, музейтанудың теориялық-методологиялық тұстары жан-жақты қарастырылды;

– музей ісін зерттеу мәселесінің күрделі болуына байланысты тарих ғылымының барлық жетілген әдіс-тәсілдерін де қажетінше кең қолдану тиімді болып отыр. Тарихи әдіс әрдайым нысанның қалыптасуы мен жетілуін, оның даму ырғағын және өзгеруін қарастырады. Бұл тарихи әдістер кешені, әрине, нақтылы-тарихи, салыстырмалы-тарихи, тарихи-жүйелілік, мәселелік-хронологиялық және тарихи-типологиялық әдістерден құралады. Зерттеу жұмысын жазуда бұл әдістерді тиімді пайдала-

ну арқылы отандық музей жүйесінің қалыптасу және даму тарихын, қоғам дамуының әр кезеңіне сай өзгермелі үдерісін, қор жабдықтау, ғылыми-зерттеу, экспозиция жасақтау, көрермендермен жұмыс істеу барысын ретімен зерделеуге мол мүмкіндік берді;

– музейлердің мәдени-ағарту және экскурсиялық жұмысындағы негізгі көрсеткіштерді анықтау барысында статистикалық әдістің маңызы өте зор. Қоғам дамуының әр кезеңіндегі музей ісіндегі мемлекеттік саясаттың көріністерін және бағдарламалық нұсқаулары мен бұқаралық ақпарат құралдарындағы негізгі бағыттарын анықтау мақсатында контент-анализ әдісі қолданылады. Музейлердің ғылыми-зерттеу жұмыстарының оңтайлы жүзеге асырылуы экспедициялық әдістің тиімді пайдаланылуына байланысты. Музейлердің қалыптасуынан бастап ғылыми-зерттеу жұмысы музей қызметінің негізгі бағытының бірі болып табылады. Қазақстанда тарихи-өлкетану бағытындағы музейлердің басымдығын ескерсек, археологиялық, этнографиялық экспедицилар мен іссапарлар міндетті болды. Сондықтан, музейлер ғылыми-зерттеу жұмысын жүзеге асыру және жәдігерлер жинақтау мақсатында үнемі кешенді экспедициялар ұйымдастырып отырған.

Қазақстан музейлерінің қалыптасуы мен даму тарихын зерттеуде бүгінгі тарих ғылымында еркін ойлауға негізделіп, ұлттық деңгейде зерделеуге мүмкіндік беретін методологиялық ұстанымдар мен тарихи әдіс-тәсілдер тақырып мазмұнының жан-жақты ашылуына толық мүмкіндік берді.

Әдебиеттер

1. Сейдімбек А. Қазақ әлемі. Этномәдени пайымдау. Алматы: Санат, 1997. 464 б.
2. Луппол П.К. Диалектический материализм и музейное строительство // Советское краеведение. – 1930. № 6. с. 51-58.
3. Юренева Т.Ю. Музееведение: Учебник для высшей школы. М.: Академический Проект, 2003. 560 с.
4. Луначарский А.В. О народном образовании. М.: Союзпечать, 1958. 76 с.
5. Данилевский Н.Я. Россия и Европа. –М.: Книга, 1991. 629 с.
6. Шпенглер О. Закат Европы: В 2 т. – Т.1. М.: Айрис – пресс, 2002. 528 с.
7. Тойнби А. Постижение истории: Сборник. – 2-е изд. М.: Айрис – пресс, 2002. 736 с.
8. Әбжанов Х.М. Қазақстан тарихын зерттеудің методологиялық ұстанымдары // Тәуелсіз Қазақстан тарихын зерттеудің өзекті мәселелері. Ғылыми бюллетень. 2009. –№ 2. б. 26-31.
9. Долак Я. Музеология – настоящее и будущее // Музеология – музееведение в XXI веке: проблемы изучения и преподавания: Материалы международной научной конференции. – Санкт-Петербург, 2008. с. 23-26.
10. Иксанова И.В. Опыт разработки модели регионального музейного объединения // Музееведение. Вопросы теории и методики. М., 1987. С. 35-42.
11. Кондратьев В.В. Свойства музейного предмета и пути его использования и сохранности музейных ценностей // Сб. научн. трудов НИИ культуры. – М., 1985. – № 136. – С. 125-136.
12. Социальные функции музея: споры о будущем // Музееведение. На пути к музею XXI века. М., 1989. С. 203-204.
13. Селиванов В.В. Предмет и структура музейной социологии: опыт решения проблемы. М., 1988. – 225 с.; Странский З. Понимание музееведения // Музееведение. Музеи мира. М., 1991. С. 34-36.
14. Ромедер Ю. Методы и средства музейной работы: педагогика обслуживания отдельного посетителя в музее // Музееведение и охрана памятников культуры. М., 1980. – Вып. 2. С. 6-9.

References

1. Seidimbek A. Qazaq alemi. Etnomadeni paiymdau [The Kazakh world. Ethnocultural consideration] Almaty: Sanat, 1997. 464 b. [in Kazakh]
2. Luppolt P.K. Dialekticheskii materializm i muzeinoe stroitelstvo [Dialectical materialism and museum construction] // Sovetskoe kraevedenie. 1930. – № 6. S. 51-58. [in Russian]
3. Yureneva T.Yu. Muzeevdenie: Uchebnik dlya vysshei shkoly [Museology: Textbook for higher education]. M.: Akademicheskii Proekt, 2003. 560 s. [in Russian]
4. Lunacharskii A.V. Onarodnom obrazovanii [About public education]. M.: Soyuzpechat, 1958. 76 s. [in Russian]
5. Danilevskii N.Ya. Rossiya i Evropa [Russia and Europe]. M.: Kniga, 1991. –629 s. [in Russian]
6. Şpengler O. Zakat Evropy [The Decline of Europe]: V 2 t. – T.1. M.: Airis – press, 2002.

– 528 s. [in Russian]

7. Toinbi A. Postizhenie istorii: Sbornik [Comprehension of History: The collection]. – 2-e izd. M.: Airis – press, 2002. 736 s. [in Russian]

8. Abzhanov Kh.M. Qazaqstan tarihyñ zertteudin metodologiyalyq ustanymdary [Methodological principles of studying the history of Kazakhstan] // Tauelsiz Qazaqstan tarihyñ zertteudin ozekti maseleleri. Gylymi byulleten. 2009. – № 2. B. 26-31. [in Kazakh]

9. Dolak Ya. Muzeologiya – nastoyashee i budushee [Museology – present and future] // Muzeologiya – muzevedenie v XXI veke: problemy izucheniya i prepodavaniya: Materialy mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii. – Sankt-Peterburg, 2008. – S. 23-26. [in Russian]

10. İksanova I.V. Opyt razrabotki modeli regionalnogo muzeinogo obedineniya [Experience in developing a model of a regional museum association] // Muzevedenie. Voprosy teorii i metodiki. – M., 1987. – S. 35-42. [in Russian]

11. Kondratev V.V. Svoistva muzeinogo predmeta i puti ego ispolzovaniya i sohrannosti muzeinyh tsennostei [Properties of a museum object and ways of its use and preservation of museum values] // Sb. nauchn. trudov NIİ kultury. – M., 1985. – № 136. – S. 125-136. [in Russian]

12. Sotsialnye funktsii muzeya: spory o budushem [Social functions of the museum: disputes about the future] // Muzevedenie. Na puti k muzeyu XXI veka. – M., 1989. – S. 203-204. [in Russian]

13. Selivanov V.V. Predmet i struktura muzeinoi sotsiologii: opyt resheniya problem [The subject and structure of museum sociology: experience of solving the problem]. – M., 1988. – 225 s.; Stranskii Z. Ponimanie muzevedeniya // Muzevedenie. Muzei mira. – M., 1991. – S. 34-36. [in Russian]

14. Romeder Yu. Metody i sredstva muzeinoi raboty: pedagogika obsluzhivaniya otdelnogo posetitelya v muzee [Methods and means of museum work: pedagogy of servicing an individual visitor at the museum] // Muzevedenie i ohrana pamyatnikov kultury. – M., 1980. – Vyp. 2. – S. 6-9. [in Russian]

Ибраева А.Г.¹

¹Национальный музей Республики Казахстан
г. Астана, Казахстан

¹e-mail: akmaral1971@mail.ru

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ МУЗЕЙНОГО ДЕЛА

Аннотация. Научная статья посвящена теоретико-методологическим проблемам музейного дела. С момента обретения независимости Казахстана появилось много фундаментальных исследований в области общественно-гуманитарных наук. Теоретико-методологические проблемы истории становления и развития музеев Казахстана, которые мы рассматриваем, до сих пор не достигли своего завершения, требуют новых рассуждений. Советская историческая наука долгое время была основана на идеологии Коммунистической партии, а труды ученых-историков были далеки от подлинности, от принципов историчности. В связи с тем, что позиция изучения Отечественной истории проистекает из учения марксизма-ленинизма, не проводился

справедливый анализ построения политической системы, культурного положения народа, исторических событий. В ходе изучения проблемы были подробно рассмотрены работы отечественных и зарубежных ученых, которые активно использовались при раскрытии содержания статьи.

Ключевые слова: музей, методология, культурно-духовное наследие, музейный предмет, кочевая цивилизация, диалектический материализм, музеология, концепция.

Ibrayeva A.G.¹

¹National Museum of the Republic of Kazakhstan

Astana, Kazakhstan

¹e-mail: akmaral1971@mail.ru

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ISSUES OF THE MUSEUM AFFAIRS

Abstract. The scientific article tells about the theoretical and methodological issues of the Museum Affairs. Since the independence of Kazakhstan, many fundamental studies in the field of social sciences and humanities have appeared. The theoretical and methodological issues of the history of formation and the development of the museums of Kazakhstan that are under consideration, still have not reached their completion and they require new considerations. The Soviet historical science was based on the ideology of the Communist Party for a long time and the works of historians were far from authenticity, from the principles of historicity. Due to the fact that the position of the study of domestic history stems from the study of Marxism-Leninism, a fair analysis of the political system, cultural status of the people and the historical events were not carried out. During the study of the problem, the works of domestic and foreign scientists were considered in detail, which were actively used in the disclosure of the content of the article.

Keywords: museum, methodology, cultural and spiritual heritage, museum object, nomadic civilization, dialectical materialism, museology, concept.

Автор туралы мәлімет:

Ибраева Ақмарал Ғосманқызы, тарих ғылымдарының докторы, профессор,
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі
Тәуелсіздік даңғ. 54, Астана, Қазақстан Республикасы

Сведения об авторе:

Ибраева Акмарал Госмановна, доктор исторических наук, профессор, заместитель директора по научной работе Национального музея Республики Казахстан
Пр. Тауелсиздик 54. Астана, Республика Казахстан

Information about the author:

Ibrayeva Akmaral Gosmanovna, Doctor of Historical Sciences, Professor, Deputy Director for Science of the National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Tauelsizdik Ave. 54, Astana, Republic of Kazakhstan